

Istorijos traktavimas Onos Radvilaitės-Mostovskienės romane *Astolda*. Tarp istorinės, gotikinės ir sentimentalizmo prozos

The Treatment of History in Anna z Radziwiłłów
Mostowska's Novel *Astolda*. Between Historical,
Gothic, and Sentimental Fiction

JŪRATĖ PETRONIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

jurate.petroniene@liti.lt

<https://orcid.org/0009-0008-2034-5694>

Santrauka: Straipsnyje aptariama istorijos traktuotė Onos Radvilaitės-Mostovskienės istoriniame romane *Astolda* (*Astolda, Xiężniczka z krwi Palemona, pierwszego Xiążecia litewskiego, czyli nieszczęśliwe skutki namiętności. Powieść oryginalna z historii litewskiej*, 1807). Pasitelkus istorinio romano žanro teoriją straipsnyje tiriamas savitas, XIX a. pradžios Lietuvos literatūros lauko sąlygotas požiūris į Lietuvos istoriją (Mostovskienė aktualizuoja Palemono mitą, pasakojantį apie garbingą lietuvių kilmę iš romėnų, vaizduoja perėjimą nuo pagonybės prie krikščionybės) bei providencialistinis požiūris į istorijos tėkmę kaip amžiną kismą, kuriame šlovės ir nuopuolio momentai keičia vienas kitą. Atsiskleidžia ir Mostovskienės kaip vienos pirmųjų Lietuvos moterų rašytojų autorystės bruožai: laisvas eksperimentavimas su ikiskotiškojo istorinio romano žanro tipais, siekis atitikti moterims rašytojoms taikomus lūkesčius, kvestionuoti moters padėtį to meto visuomenėje. Romane susipina istorinio, gotikinio ir sentimentalizmo romano bruožai. Nors romanas *Astolda* priskirtinas ikiskotiškajam istoriniam romanui, istorijos vaizdavimas jame

Received: 18/03/2026 **Accepted:** 15/06/2026

Copyright © 2026 Jūratė Petronienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

turi gilesnę funkciją nei tik dekoratyvinę: *Astolda* peržengia pseudoistorinio romano žanro rėmus.

Raktažodžiai: Ona Radvilaitė-Mostovskienė, XIX a. Lietuvos moterų literatūra, istorinis romanas, gotikinis romanas, sentimentalizmo romanas, Palemono mitas.

Abstract: The article discusses the treatment of history in Anna z Radziwiłłów Mostowska's (Ona Radvilaitė-Mostovskienė) historical novel *Astolda* (*Astolda, Xięzniczka z krwi Palemona, pierwszego Xięzęcia litewskiego, czyli nieszczęśliwe skutki namiętności. Powieść oryginalna z historii litewskiej*, 1807). Drawing on the theory of the historical novel genre, it examines a distinctive use of Lithuanian history conditioned by the literary landscape of early nineteenth-century Lithuania (Mostowska revives the myth of Palemon, a story about the noble Lithuanian origin from the Romans, depicting the transition from paganism to Christianity), as well as a providentialist view of the flow of history as an eternal cycle in which moments of glory and decline give turn to each other. The characteristics of Mostowska's authorship as one of the first female writers in Lithuania also become visible: free experimentation with the conventions of the pre-Scott historical novel genre and a desire to meet the expectations placed on female writers and to question women's status in the society of the time. Elements of the historical, Gothic, and sentimental novel intertwine in Mostowska's novel *Astolda*. Although the work belongs to the pre-Scott historical novel, the depiction of history is not merely decorative but serves a deeper function: *Astolda* goes beyond the boundaries of the pseudo-historical novel genre.

Keywords: Anna z Radziwiłłów Mostowska (Ona Radvilaitė-Mostovskienė), nineteenth-century Lithuanian women's literature, historical novel, Gothic novel, sentimental novel, the myth of Palemon.

Įvadas

XIX a. pradžios Lietuvoje moterų kurti istoriniai romanai – iki šiol sąlyginai menko literatūrologų dėmesio sulaukusi tema, juo labiau kad šie kūriniai šiandieniniam skaitytojui sunkiai pažinūs ir dėl kalbinio barjero, ir dėl menko jų aktualizavimo. Pagrįstai kyla klausimai, kuo šie romanai buvo saviti – kaip į istoriją žvelgė to meto moteris? Šiame straipsnyje bus aptariamas XIX a. pradžioje Vilniuje rašiusios Onos Radvilaitės-Mostovskienės (*Anna Barbara Olimpia z Radziwiłłów Mostowska*, apie 1762 – prieš 1833, toliau – Ona Mostovskienė¹) 1807 m. publikuotas dviejų tomų istorinis romanas *Astolda, kunigaikštytė iš pirmojo Lie-*

1 Laikomasi pozicijos sulietuvinti istorinėje Lietuvoje gyvenusių ir kūrusių asmenų pavardes.

tuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba Pragaištinga aistros baigtis (Astolda, *księżniczka ze krwi Palemona, pierwszego Xiążęcia Litewskiego czyli nieszcześliwe skutki namiętności*, toliau – Astolda; [Radvilaitė-Mostovskienė] 1807)². Bus siekiama atskleisti, kaip autorės pateikiama istorijos traktuotė susijusi su tuo metu dar tebesiformavusiu istorinio romano žanru. Paskatų šiam tyrimui suteikia ir gausesnių lituanistinių Mostovskienės istorinio romano bei XIX a. moterų istorinės prozos Lietuvoje tyrimų poreikis. Iki šiol vienintelėje lietuvių istoriniam romanui skirtoje monografijoje *Lietuvių istorinis romanas* (Viliūnas 1992) Astolda neminama (tyrimas pradedamas nuo 1902 m. publikuoto Vinco Pietario romano *Algimantas*). Aptardama istorinio romano lenkų kalba ištakas, lenkų istorikė Helena Stankowska taip pat neskyrė didesnio dėmesio moterų kūrybai (Stankowska 1963: 37–38).

Ankstyviausias literatūrologinis Mostovskienės kūrybos tyrimas – Jano Gebethnerio monografija *Poprzedniczka romantyzmu* (Anna Mostowska) (Gebethner 1918), kurioje skirta dėmesio detalaus autorės biografinio konteksto rekonstrukcijai bei jos kūrinių analizei. Taip pat minėtinos polonisičių Agnieszkos Łowczanin ir Agnieszkos Śnieguckos monografijos – pirmoji svarbi kaip vienintelis kritinis tekstas, orientuotas į anglakalbį skaitytoją, kuriame nuodugniai tiriami Mostovskienės gotikinės prozos kūriniai ir ieškoma sąsajų su Annos Radcliffe kūryba (Łowczanin 2018), antroji – išsami Mostovskienės kūrybos visumos bei ją veikusių kultūrinių kontekstų studija (Śniegucka 2007). Minėtinas Monikos Urbańskos parengtas kritinis Mostovskienės prozos kūrinių ir laiškų leidimas ([Urbańska] 2014). Lietuvių kalba Mostovskienės kūryba tyrinėta literatūrologės Brigitos Speičytės, istorikės Redos Griškaitės darbuose: Speičytės straipsnis „Populiariosios prozos ir feministinės savimonės pradmenys Lietuvoje: Ona Radvilaitė Mostovska“ aktualizavo iki tol lituanistinių tyrimų kontekste nefigūravusią Mostovskienės kūrybą, atskleidė unikalų ryšį tarp gotikinės literatūros žanro bei feministinės problematikos (Speičytė 2010: 29–56). Griškaitės monografijoje *Moteris ir istorija: Kamilės Narbutaitės patirtys* Mostovskienės kūryba įrašoma į platesnį XIX a. pirmosios pusės Lietuvos moterų rašymo ir literatūros bei istorijos problematikos kontekstą (Griškaitė 2023).

Pasitelkus istorinio romano žanro teorinę prieigą šiame straipsnyje bus gilinamasi į klausimą, kaip romane traktuojama Lietuvos istorija ir ką tai atskleidžia

2 Romano vertimo į lietuvių kalbą fragmentai publikuoti: Radvilaitė-Mostovskienė 2016b: 675–690.

apie istorinio romano žanro formavimąsi bei ribas: Mostovskienė žinoma ir kaip gotikinės prozos autorė, o ar romane esama istorinio ir gotikinio romano žanrų sintezės? Galiausiai, kuo šis tyrimas papildys žinojimą apie XIX a. pradžios Lietuvos moterų autorystę ir ar galima sieti istorinio romano žanro pasirinkimą ir specifines moterų rašymo aplinkybes XIX a. pirmoje pusėje?

Ypatingas dėmesys bus skiriamas istorinio, gotikinio ir sentimentalizmo romano bruožų sampynai šiame kūrinyje. Nors istorinio romano genezė siekia XVII a. (Marie de La Fayette romanais *La Princesse de Clèves* (*Princesė de Klev*, 1678)), vis dėlto šio žanro iškilimas siejamas su Didžiąja Prancūzijos revoliucija ir itin reikšminga masinės istorijos patirtimi (Lukács 1983: 23). Georgo Lukácso kanoninėje istorinio romano studijoje pateiktas istorinio romano apibrėžimas siejamas su Walterio Scotto romanais – juose istorinis progresas yra dialektinis procesas, istorija vaizduojama kaip „dabarties priešistorė“, jai suteikiamas dramatinis charakteris (Wallace 2005: 11). Iki Scotto publikuoti istoriniai romanai laikomi pseudoistoriniais, istoriją pasitelkiančiais tik kaip dekoraciją, tačiau neišryškinančiais jos dramatiškumą. Straipsnyje bus siekiama identifikuoti *Astoldos* poziciją šioje kategorizacijoje.

Istorinio romano žanras ištis glaudžiai susijęs su gotikiniu ir sentimentalizmo romano tipais. Davidas H. Richteris pastebi, jog „gotikinis [romanas – *JP*] yra istorinis romanas be istorinių detalių“ (Richter 2016: 477), o abu šie žanrai išsivystė iš sentimentalizmo romano, ypač populiaraus XVIII a. ir atliepusio poreikį literatūroje atspindėti jausmingumą kaip atsvarą racionaliam požiūriui į tikrovę. Jame literatūriniais veikėjams teiktos plačios jausmų raiškos galimybės, taip suteikiant progą jautrų požiūrį į tikrovę praktikuoti ir skaitytojui, literatūroje atrasti kasdienybės situacijų ir galimų veikimo modelių atspindžius (Rowland 2008: 193). Ir sentimentalizmo, ir gotikinis romanas siejami su moterų skaitytojų auditorija bei salonų kultūros, skaitymo kaip pramogos fenomenu. Tuo tarpu istorinio romano žanras, o ypač Scotto kūriniai, akcentavę istorinius vyrų personažus, buvo orientuoti į vyrų skaitytoją (Richter 2016: 485). Mostovskienės istorinio romano *Astolda*, publikuoto 1807 m., taigi jau pasibaigus sentimentalizmo romano dominavimo amžiui, tačiau dar iki skotiškojo romano tipo atsiradimo, pozicija šioje žanrų sintezės istorijoje susijusi su Mostovskienės biografiniu bei to meto Lietuvos kultūriniu kontekstais.

Istorinio romano teorijos apibrėžtys gali būti taikomos ir XIX a. pradžioje moterų sukurtiems istoriniams romanams. *Astoldą* istoriniu romanu įžangoje pavadino pati autorė:

Romanas, kurį išleidžiu pavadinimu *Astolda, kunigaikštystė iš pirmojo Lietuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba Pragaištinga sielos baigtis*, priklauso istorinio romano tipui; šio tipo romanai buvo mažai arba visai nekuriami mūsų kalba, tačiau jie yra įdomiausi iš to žanro kūrinių. Be to, mano romanas pasižymi ir tuo privalumu, kad jo turinys yra paimtas iš krašto istorijos (Radvilaitė-Mostovskienė 2016b: 675).

Mostovskienė akcentuoja savo kuriamo žanro novatoriškumą bei pabrėžia du svarbius jo privalumus – istoriniai romanai įdomesni už kitas literatūros rūšis, o *Astoldos* siužetas remiasi nacionaline, vietine istorija. Vis dėlto pagrįstai kyla klausimas, ar romane istorijos traktuotė atitinka nusistovėjusius, kanoninius istorinio romano bruožus, ką tai leidžia teigti apie šio žanro ribas ir sąsajas su kitais žanrais? Šiame straipsnyje į pirmąją istorinį romaną Lietuvoje žvelgiama kaip į specifinę istorijos vaizdą konstruojantį kūrinį, kuriame pateiktas istorinis pasakojimas (Palemono atvykimo į Lietuvą mitas) yra savitai susijęs su romano publikavimo aplinkybėmis ir laikotarpiu (XIX a. pradžios Lietuva).

Romano publikavimas sutapo su viešų diskusijų apie rašančias moteris pradžią Lietuvoje. Griškaitės tyrimas rodo, kad 1806 m. pirmą kartą apie rašančią moterį prabilta Vilniaus spaudoje – publikuota anonimo recenzija Madame de Genlis romanui *Les Mères rivales, ou La calomnie* (Motinos varžovės, arba Šmeižtas, 1800). Moterų dalyvavimas literatūriniame gyvenime vertintas itin pašiepiamai, sietas su chaosu (plg. Griškaitė 2023: 131). Vėlesnės publikacijos apie moterų literatūrą laikraštyje *Dziennik Wileński* (1806 m. šiame leidinyje anonsuoti ir ką tik pasirodę Mostovskienės *Moje rozrywki* (Mano pramogų) tomiai) buvo palankesnės: jų atsiradimas sietinas su liberalia jo redakcijos pozicija bei angažuotumu moterų švietimo klausimais – kaip pastebi Olga Mastianica, dar XVIII a. pabaigoje Lietuvos spaudoje imta vis aktyviau svarstyti apie moterų švietimo reikšmę. Vyravo nuostata, kad moters paskirtis – būti šeimos moralinės tvarkos sergėtoja, atsakinga už vaikų, ypač dukrų, dorovinį ugdymą ir tautinių vertybių perdavimą. Moteris turėjo įkūnyti „moraliosios lyties“ idealą, besireiškusių privačioje – šeimos – erdvėje (Mastianica 2012: 38). Svarbu, jog *Dziennik Wileński* redakcijos nariai Juozapas Ignacas Kosakovskis (Józef Ignacy Kossakowski) ir būsimasis Vilniaus universiteto rektorius Jonas Sniadeckis (Jan Śniadecki) kiek vėliau prisidės ir prie mergaičių pensijų ugdymo programų rengimo (dėmesys skirtas sustiprintam lenkų kalbos gramatikos mokymui, praktiniam visų literatūros žanrų išbandymui (*ibid.*: 126)). Taigi rašanti moteris to meto

Vilniuje vis dar buvo naujas, diskutuotinas fenomenas – tokiam kontekste pasirodo ir pirmasis Mostovskienės romanas.

Pirmojo Lietuvoje istorinio romano publikavimo aplinkybės

Mostovskienė gimė Lietuvoje, čia augo kilmingoje šeimoje, kur nemažai dėmesio skirta literatūrai ir menams³. 1806 m., sudariusi sutartį su spaustuvininku Juozapu Zavadzkiu (Józef Zawadzki, 1781–1838), debiutavo kaip rašytoja: pasirodė pirmieji trys gotikinės ir didaktinės prozos serijos *Moje rozrywki* tomai, o 1807 m. – dviejų tomų istorinis romanas *Astolda*. 1809 m. šios serijos leidyba nutrūko. Mostovskienės ir leidėjo Zavadzki korespondencija (Turkowski 1935: 169–193) atskleidžia Mostovskienės kūrinį leidybos užkulsius, čia esama autorystės reflektavimo momentų: Mostovskienė kritiškai vertina savo talentą, tačiau drąsiai žengia į literatūros lauką, pati derasi su leidėju dėl spausdinimo sąlygų, siekia ir finansinės naudos.

Romanas *Astolda* pagrįstai galėtų būti laikomas ir pirmuoju lenkų kalba parašytu istoriniu romanu, ir pirmuoju Lietuvoje sukurtu istoriniu romanu – anot Griškaitės, *Astolda* gali konkuruoti su Juliano Ursino Nemcevičiaus (Julian Ursyn Niemcewicz, 1758–1841) romanu *Jan z Tęczyna* (Jonas iš Tenčino, 1824–1825) ir daugybės leidimų sulaukusių Felikso Bernatavičiaus (Feliks Bernatowicz, 1786–1836) romanu *Pojata córka Lezdejki albo Litwini w XIV wieku* (*Pajauta, Lizdeikos duktė, arba Lietuviai XIV amžiuje*, 1826), nors ir yra sukurta dviem dešimtmečiais anksčiau už šiuos vyrų romanus bei dar iki Scotto romanų, žymėjusių šio žanro suklestėjimo epochą (Griškaitė 2023: 281).

Romano įžangoje Mostovskienė apgailestauja dėl gramatikos ir retorikos taisyklių nepaisymo, pristato pasitelktus šaltinius⁴, savo užmojus apibrėžia kaip

3 Jos tėvas Stanislovas Radvila (Stanisław Radziwiłł), rašytojo Udalriko Radvilos (Udalryk Krzysztof Radziwiłł) brolis, valdė dvarus Trakų, Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose. Po pirmojo vyro Dominyko Augusto Pšezdeckio (Dominik August Przeździecki) mirties 1787 m. ištekėjo už lenkų politiko literatūros kritiko ir leidėjo Tado Mostowskio (Tadeusz Antoni Mostowski). Mostovskienė žinoma ir kaip dailininkė. Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje saugomas jos tapytas grupinis portretas „Pastoralinė scena. Autoportretas su tėvu ir sužadėtiniais“ (inv. nr. LNDM T 444).

4 Svarbu paminėti, jog tuo metu rašytojų tekstams taikyti gana griežti žanro reikalavimai: poezija turėjo „suteikti džiugią pramogą“, o reikalavimas kultivuoti skaitytojo sielą bei kul-

siekį „pramogauti“ – literatūros kaip pramogos rūšies idėja atsikartoja autorės laškuose bei gotikinėje prozoje. Romano siužeto centre atsiduria lietuvių kilmę iš romėnų pasakojantis Palemono mitas. Mostovskienės epochoje šis mitas dar nebuvo nugincytas, tad suvoktas kaip autentiška, šaltiniais pagrįsta lietuvių kilmės teorija, kuriai pirmą kartą suteikiama literatūrinė forma. Palemono legenda, užfiksuota Bychovco kronikoje, pasakoja apie I a. (anot kai kurių šaltinių, V a.) įvykius (Jučas 2003: 163) ir nuo Motiejaus Strijkovskio laikų iki šių dienų kelia tyrėjų diskusijas, tačiau nenuginčijamai liudija Ankstyvųjų viduramžių Lietuvą buvus susietą su Romos imperija įvairiaisiais ryšiais (Beresnevičius 2003: 109; Raila 1997: 130–134). Anot istoriko Rimvydo Petrausko, aktualizuojant šią legendą svarbus buvo „ne tiek valdovų giminės kraujo tęstinumas, kiek didžiojo kunigaikščio institucijos kontinuitetas“ (Petrauskas 2004: 282), taigi siekta pabrėžti kunigaikščių valdžios legitimumą, nenutrūkstamą jos tąsą. 1808 m. Ksavero Bogušo traktatas „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę“ („O początkach narodu i języka litewskiego“) šią lietuvių kilmę iš Palemono teoriją paneigė. Mostovskienė neabejotinai kliojęsi Strijkovskio kronika, iš jo perėmė ir vietovardžius, Palemono genealogijos pasakojimą (Strijkovskis 2024: 159). Kurdama romano fabulą Mostovskienė akcentuoja senus, istorijoje išsiskyniusius Lietuvos ir Vakarų pasaulio ryšius (Palemono dvaras buvęs ištaigingas, pilnas didikų iš Romos, Žemaitijos ir Lietuvos; Radvilaitė–Mostovskienė 2016b: 679). Šiuos saitus įkūnija pagrindinė romano veikėja Astolda, Palemono dukterėčia, netekusi tėvų priglobta giminaičio ir užaugusi su jo sūnumis Spera ir Porcijumi.

Lietuvos istorijos vizija: gotikinio pasakojimo bruožai

Siekiant suvokti Mostovskienės pateikiamą žvilgsnį į Lietuvos istoriją, svarbi romano scena – regėjimas šventykloje, kur parodoma „teatralizuota“ Lietuvos ir Lenkijos istorija. Pagrindinė romano veikėja kunigaikštė Astolda, siekdama perprasti baisaus sapno prasmę, patraukia į atsiskyrėlio Miroslovo, gyvenančio miško glūdumoje, toli nuo žmonių, trobelę. Atsiskyrėlis, į Žemaitiją atkeliavęs iš tolimosios Graikijos, garsėja išmintimi ir pamaldumu pagonių dievams. Kunigaikštė, išklausiusi jo gyvenimo istoriją, nueina į šventyklą, kur dideliame

tūrą bendrąja prasme buvo taikomas ir kitoms Apšvietos literatūros rūšims (Pilypo Neriūso Golianskio (Filip Neriusz Golański) mintis; Speičytė 2016: 28).

baltame kvadrato merginai rodomi vaizdai iš būsimos Lietuvos istorijos. Šis epizodas turi ryškių gotikinės literatūros bruožų – šventykloje pritemdama šviesa, Astolda mistiškai regi valstybės ateitį (būsimus Lietuvos kunigaikščius ir karalių, vizija baigiama Lietuvos krikštu) – ir gali būti siejamas su gotikinei literatūrai būdingu teatrališkumu. Gotikinės literatūros ir tragedijos ryšiai ne kartą aktualizuoti teoretikų (Clery 2004: 13–14), o Mostovskienės atveju galima paminėti ir faktą, jog autorė yra paliudijusi apie išbandytą dramos žanrą, ir jos gotikinių pasakojimų veikėjų kalbą; Speičytė teigia, jog „[k]ai kurie veikėjų išsakydami lengviau įsivaizduojami pakilioje istorinės tragedijos scenoje negu prozos vaizduojamoje žmogaus kasdienybėje“ (Speičytė 2010: 49). Šis pastebėjimas leidžia atkreipti dėmesį į vieną Mostovskienės istorinės prozos ypatybių: čia gana laisvai eksperimentuojama su žanro ribomis, siekiant literatūrinio poveikio, viduramžių siužetui suteikiami gotikinio pasakojimo ir tragedijos bruožai, kuriama scenografija nutolusiam istoriniam pasakojimui teikia gyvumo, pagavumo. Mostovskienės istorinio pasakojimo gotiškumas pastebėtas ir kitų tyrėjų (Łowczanin 2018: 231), o viena iš jo priežasčių galėtų būti siekis aktualizuoti tautinę tapatybę prarasto valstybingumo akivaizdoje.

Polinkis į gotiką neatsitiktinis – XIX a. pradžioje buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijose buvo populiari „žaisti gotiką“ – nuo neogotikos architektūroje iki britų gotikinio pasakojimo įtakos vietinei literatūrai (Łowczanin 2018: 84). Šis žanras buvo ypač populiarus tarp moterų rašytojų dėl plačių emocijų raiškos, improvizacijų galimybių. Mostovskienė, išlavinta kaip aristokratė ir dažnai keliavusi, neabejotinai buvo susipažinusi su gotikinės literatūros pavyzdžiais, ypač Annos Radcliffe kūryba, tad nenuostabu, kad didelę jos kūrybinio palikimo dalį sudaro gotikinės apysakos. Viena žymiausių – 1806 m. išleistas apsakymas „Pilaitės vaiduoklis“ – atskleidžia autorės požiūrį į antgamtiškumą kaip natūralų sielos poreikį:

Žmoguje slypi kažkas nepaaiškinama, ir tai mums žadina antgamtinių žinių troškimą. [...] Ypač moteriškai lyčiai priskiriamas lengvatikiškas potraukis viskam, kas tik sužadina gyvą vaizduotę. Tačiau taip nėra – ir vyrai nuo jo nelaisvi; visa žmonių giminė leidžiasi paklaidinama, jei tai paklydimu galima pavadinti. Veikiau reikėtų manyti, kad mūsų siela suvokia esybes, kurių negali pagauti jausmės, ir klaidingai apie jas sprendžia, nes materialusis sielos apvalkas trukdo įsitikinti tuo, apie ką dabar tegali spėlioti [...] (Radvilaitė–Mostovskienė 2016a: 649–650).

Taigi Mostovskienei rūpi akcentuoti abiejų lyčių polinkį suvokti kai kuriuos tikrovės dalykus kaip antgamtiskus. Vis dėlto romane *Astolda* būtent moteriai veikėjai atsiveria įspūdinga istorinė vizija. Tai yra ir tam tikra privilegija (iš anksto matyti asmeninę bei šalies ateitį), ir žiaurus istorinio fatalizmo konstatavimas. Astolda negali pakeisti iš anksto nulemtų skausmingų Lietuvos istorijos puslapių, šiam likimui vadovauja Apvaizda, o mergina paliekama su jai patikėtu istorijos žinojimu, tačiau be galimybės veikti. Toks veikėjo (ypač dažnai – moterų veikėjų) negebėjimas veikti yra vienas iš pasikartojančių motyvų gotikiniuose romanuose. Richteris tai vadina „pasyvumo ir atsakomybės neprisiėmimo malonumu“ – nebūtina veikti, pakanka atsiduoti likimo tėkmei (Richter 2016: 480). Todėl vizijos šventykloje scena ištis iškrenta iš istorinio romano rėmų, ji veikiau atskleidžia romano gotikinius elementus: veikėja tampa pasyvia mistiškos, dramatiškos scenos dalyve.

Pagoniškos ir krikščioniškos vaizduočių sankirta

Autorė kuria itin organiško perėjimo nuo stabmeldystės prie monoteistinės krikščionybės vaizdinį – šis istorijos tarpsnis kur kas taikesnis nei Astoldos vizijoje matyta vėlesnė šalies ateitis, kruvini konfliktai ir valstybingumo praradimas. Laipsniško krikščionybės atėjimo į Lietuvą vaizdinys kiek prasilenkia su istoriniuose šaltiniuose fiksuotais nesėkmingais misionierių žygiais į Lietuvą. Kita vertus, autorės požiūris į pagoniškas apeigas, prietarus nėra kritiškas – pvz., aprašoma situacija, kai žiniuonė Prakseda moko Astoldos tarnaitę Borislavą pasigaminti stebuklingą eliksyrą, galintį pritraukti jai abejingo jaunuolio meilę. Išsamiai aprašomas gėrimo gaminimas ([Radvilaitė–Mostovskienė] 1807: 1, 80⁵) – čia neatsiranda kritinių pastabų, ezoterinės detalės pateikiamos kaip istorinė įdomybė ir yra svarbus gotikinio pasakojimo atributas – tai liudija Mostovskienę į istorinio romano žanro ribas žvelgus gana laisvai. Kita vertus, tai ir būdas pabrėžti doros Astoldos (nors pagonės, tačiau išsilavinusios ir pasižyminčios gana griežta morale) ir klastingos Borislavos (nemokytos, besivadovaujančios prietarais) charakterių priešpriešą. Įdomu, jog idealizuojama aukštos kilmės iš Palemono giminės kilusi Astolda, o kritikuojama žemakilmė žemaitė

5 Čia ir toliau Mostovskienės romano *Astolda* citatos verstos straipsnio autorės.

pagonė Borislava, – tad dora siejama su išsilavinimu bei kitomis aukštos kilmės teikiamomis galimybėmis. Vis dėlto ši privilegija reiškia ir papildomą vienatvės našlą – autorė, komentuodama nenuoširdų Borislavos rūpinimąsi savo valdove Astolda, kreipiasi į kilmingąsias: „O jūs, kurių kilmė išskiria jus iš visų! Lai-kinos šios žemės dievaitės! Koks apgailėtinas jūsų likimas! Jūs neturite bičiulių!“ (*ibid.*: 46). Taip atsiskleidžia paradoksaliai tragiška Astoldos lemtis: net ir turėdama viską, ko tik įmanoma trokšti, apsupta gausios palydos, ji pasmerkta vienišumui. Šis ekskursas nuskamba didaktiškai, siekiant skaitytoją priversti kritiškai vertinti turimas privilegijas bei pabrėžti problemos universalumą, taigi ne visiškai idealizuoti Palemono laikų moterų gyvenimo sąlygas.

Apskritai Mostovskienės piešiamas pagonybės vaizdinyje gana šviesus – pagrindiniai romano herojai pasižymi krikščioniškas nuostatas atitinkančia morale, be to, ir šis ankstyvųjų viduramžių epizodas, ir vėlesnę Lietuvos istoriją vaizduojanti Astoldos regima vizija rodo, jog istoriniai procesai čia nulemti dieviškosios Apvaizdos. Net ir istorinės negandos prasmingos – jos nėra banali bausmė už kaltę, o veda valstybę ir jos žmones tiesos link. Toks istorinis mąstymas, anot Šnieguckos, sietinas su pasitelktais istoriniais šaltiniais (Martyno Kromerio, Strijkovskio, Aleksandro Gvaninio (Alessandro Guagnini) darbais) bei su dar nuo Renesanso lenkų istorikų darbus persmelkusi providencializmu⁶. Istorija jų suvokta kaip amžinas kismas, kur šlovės ir nuopuolio momentai keičia vienas kitą:

„Taigi viskas baigiasi ir privalo keistis“, – susimąstė kunigaikštystė. „Žemės ir tautų padėtis, galingiausių monarchų dinastijos, jų šlovė, pergalės, priimti įstatymai. Miestai išnyks, kaip ir geriausi savo amato meistrų darbai bei šlovingiausių nugalėtojų gausūs memuarai“ ([Radvilaitė–Mostovskienė] 1807: 2, 70).

Praeitis nėra laikoma pranašesne už dabartį, autorė akcentuoja universalumą, laikui nepavaldžią žmogaus prigimtį (Šniegucka 2007: 136). Šiuo atžvilgiu autorė nepasiduoda perdėtam istorijos romantizavimui, išlaiko blaivų žvilgsnį, pabrėžia istorijoje veikiančio asmens žmogiškumą bei poreikį laikytis moralės normų. Itin pabrėžiama gailestingumo, atleidumo svarba – tokiuose epizoduose, kaip mirties patalė gulinčio Speros atleidimas jį pražudžiusiai Borislavai

6 „Providencializmas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/providencializmas/> [žiūrėta 2026 03 13].

([Radvilaitė-Mostovskienė] 1807: 2, 266) arba vizijoje regėtas kunigaikščio Gedimino žmonos Onos prašymas vestuvių proga paleisti įkalintus lenkų riterius (*ibid.*: 2, 59).

Taigi kuriamas gailestingos, apsišvietusios, doros pagonės moters idealas, taip pabrėžiant taikaus perėjimo nuo stbmeldystės prie monoteistinės krikščionybės vaizdinį – lietuvių tauta buvo pasiruošusi, gebėjo sąmoningai priimti naują religiją. Astoldos personažas galėjo atlikti ir didaktinę funkciją: mokyti dorybių, pabrėžti švietimo svarbą. Čia svarbus ir romano įžangoje išsakytas vienas romano tikslų – „parodyti kraupius audringų aistrų padarinius“: autorė teigia, jog jos darbas nebus bergždžias, „jei bent viena jauna būtybė, skaitydama romaną, susimąstys apie tai, kad meilė, neparemta pagarba ir doros normomis, beveik visada nelaimingai baigiasi“ (Radvilaitė-Mostovskienė 2016b: 675–676). Tad dorovės mokymas ne atsitiktinis, o intencionalus, istorinis siužetas veikia kaip erdvė parodyti aistrų keliamų pavojų universalumą, nepavaldumą laikui. Ši tendencija sieja romaną su anksčiau aptartu sentimentalizmo romano žanru. Tai ryškiai atspindi epizodas, kuriame Peresvita, mergina, auginta religinei tarnystei Perkūno šventykloje, neturėdama tam pašaukimo ir patyrusi nelaimingą meilę be atsako, išprotėja. Ši pašaukimo krizė Mostovskienės pateikiama kaip kritika pagonybei, nejautrumui, individualių merginos poreikių ignoravimui ir parodo autorės išskirtinį dėmesį moters jausmų pasauliui. Svarbi ir Astoldos reakcija į Peresvitos dramą, jos moteriškas solidarumas ir noras padėti į nelaimę patekusiai merginai nepaisant jas skiriančios kilmės, priimtų elgesio normų.

Moteris istorijoje: šeimos sagos bruožai ir feministinė pozicija

Romane *Astolda* Mostovskienė nepraleidžia progos skirti dėmesio ir savo šeimos, giminės istorijai. Čia atsiranda išnaša apie giminaitę Teofilę Radvilaitę-Moravskienę (Teofilia Konstancja z Radziwiłłów Morawska, 1738–1807), stebuklingai ir narsiai išgelbėjusią savo vyrą ir visą Radvilų kariuomenę mūšio tarp Baro konfederatų ir rusų pulkų metu (Radvilaitė-Mostovskienė 2016b: 681). Sužinojusi apie gresiantį pralaimėjimą, narsioji Teofilė „šoka ant žirgo, lekia gelbėti vyro, puola į baisiausią ugnį, drąsina besikaunančią jaunuomenę; šie, pamatę moters duodamą pavyzdį, sutelkia paskutines jėgas, kad apgintų savo vadą, ir netrukus nugali nustebusį priešą [...]“ (*ibid.*: 682). Nors pačios Teofilės laišakai

atskleidžia kritišką dalyvavimo šiose kovose vertinimą (Kotlubajus 1995: 363), akivaizdu, jog Mostovskienė didžiuojasi šia giminės legenda, propaguojančią sektingą narsios, pasiaukojančios, tikinčios moters pavyzdį. Tai sietina su šeimos sagos (angl. *family saga*) žanru, kurį Diana Wallace laiko moterų rašomo istorinio romano *prežanru* (Wallace 2005: 19). Panašiai kaip rašytoja Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė (Sophie Tyzenhaus de Choiseul-Gouffier, 1790–1878) romane *Halina Ogińska ou les Suédois en Pologne* (*Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje*, 1839, leidimas lietuvių kalba 2006) atiduoda duoklę savo vyro tėvonijos, Platelių miestelio ir dvaro, istorijai, taip ir Mostovskienė kuria Lietuvos aristokratiškosios istorijos pasakojimą, pateikdama garbingos kilmės iš romėnų teoriją, įpindama ir savo šeimos istoriją – tokią tendenciją galima sieti su XIX a. moterų literatūrai taikytais šeimos vertybių puoselėjimo, giminės istorijos perdavimo jaunajai kartai lūkesčiais.

Pasirinkimas vaizduoti moteris herojes būdingas to meto moterų literatūrai – siekta atkreipti dėmesį į moterį istorijoje, jos padėties visuomenėje kitimą. Būtent todėl neatsitiktinis atrodo romane atsiradęs ekskursas, kuriame autorė kreipiasi į savo romano skaitytojas:

Moterys, kurių pramogai rašau! Nepykite, kad nukrypstu į šalį! Geriau supratusios savo pačių vertę, būkite pirmos, ir atsikračiusios nepagarbos seniesiems papročiams, grįžkite prie jų, taip susigrąžindamos ir visa tai, dėl ko mus taip aukštai vertino toji lytis, kurią įpročiai ir prievarta nepagrįstai padarė mūsų valdovais. Susigrąžinkime seniau turėtą valdžią. Būkime geromis pilietėmis, ištikimomis mylimosiomis ir žmonomis, rūpestingomis motinomis ir atsidavusiomis bičiulėmis, o mūsų nugalėti tironai, tapę tarnais, kaip ir senais amžiais, tebūna mūsų gerbėjais ([Radvilaitė–Mostovskienė] 1807: 2, 242–243).

Autorė ragina atsigręžti į Palemono laikus, kai moters pozicija visuomenėje buvusi nepalyginamai geresnė. Didaktiškai raginama būti geromis pilietėmis, žmonomis, motinomis. Literatūra galinti tapti priemone ugdyti ir perduoti šias dorybes – ypač sudėtingomis istorinėmis aplinkybėmis, kai garbingos kilmės ir turtingos praeities pasakojimas, propaguojantis dorybingos, apsišvietusios bei valstybei ištikimos moters idealą, galėjo oponuoti brutaliai prarasto valstybingumo realybei. Taigi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epocha laikoma stiprios, klestinčios valstybės etalonu.

Ši ištrauka taip pat išryškina Mostovskienei itin aktualią moteriškosios galios problematiką. Dar 1805 m. Jozefo Franko atsiminimuose užrašytas epizodas, kai, nepavykus tapti Vilniaus universiteto literatūros ir laisvųjų menų skyriaus garbės nare, rašytoja savo laiškuose kritikavo moterų diskriminavimą viešojoje erdvėje, jų intelektualinių gebėjimų nuvertinimą – kaip ir anksčiau aptartame romano epizode, raginta atsigręžti į amžius, kai moters vaidmuo buvęs gerokai ryškesnis:

Ištikimos mano lyties bičiulės vengs tos rimtos mokytos minios, kuri žūtbut siekia, kad mes neįgytume žinių ir talentų; mes neisime į tą šventyklą, kur negalėsime būti žynėmis. Taip nesielgė senieji filosofai (Frankas 2001: 101–102).

Mostovskienės istoriniame romane ši problematika aktualizuojama nuo pat pirmųjų romano puslapių – *Astolda* dedikuojama anksčiau minėtam politikui, literatui, istorikui Kosakovskiui ([Radvilaitė–Mostovskienė] 1807: 1, 8–9). Dedikacijoje akcentuojamas dėkingumas už į lenkų kalbą išverstą prancūzų poeto Gabrielio Legouvė poemą *Le mérite des femmes* (Moterų nuopelnai, 1801; [Legouvė] 1803) – dėkojama visų moterų vardu, nes šio leidinio publikavimas galėsiantis išmokyti lenkus labiau vertinti moteris. Taip nusakoma dalis romano *Astolda* misijos: suteikti balsą istorijoje veikusioms moterims, atsigręžti į vietinių – Lietuvos – moterų istoriją. Autorė nesilygina su garsiais Lietuvos poetais, tačiau į šią bendruomenę savaip įsirašo per dedikaciją garbingam literatui: jos romanas tampa dėkingumo aktu, leidžiančiu papasakoti Lietuvos istoriją per moters autorystės prizmę.

Išvados

Istoriniame romane *Astolda* aktualizuojamas Palemono mitas bei krikščionybės atėjimo į Lietuvą istorija. Ona Mostovskienė, pasitelkdama tuo metu pasiekiamus historiografinius šaltinius bei atliepdama vyravusias intelektualinio domėjimosi tendencijas (žavėjimąsi gotika, senovės graikų literatūra ir kultūra), nuaudžia gana tankų kultūrinį audinį: čia susijungia ir kūrinyje vaizduojamos epochos aktualizavimas, ir praeties gotikizavimas, ir universalios žmogiškos priegimties deklaravimas. Istorija vaizduojama kaip nepavaldi žmogaus valiai, tačiau

nulemta Apvaizdos. Toks vaizdavimas glaudžiai susijęs su Mostovskienės pozicija to meto literatūros lauke. Mostovskienės sukurti moterų personažai atliepė tuo metu moterų literatūrai keltus nacionalinio intereso nulemtus lūkesčius: ugdyti dorus piliečius (ar veikiau pilietes), kurstyti tautinę savimonę.

Romane autorė kvestionuoja ir XIX a. pradžios moters padėtį visuomenėje: lygindama esamą laiką su pagonybės amžiais, ji konstatuoja prarastas pozicijas, suvaržytą laisvę ir demonstruoja profeministinę laikyseną: ragina savo romano skaitytojas vykdant kasdienes pareigas šias pozicijas susigrąžinti. Mostovskienės sukurta istorijos versija sutelkta į moterį istorijoje, to meto lietuvių istoriografijoje cirkuliavęs Palemono mitas pateikiamas iš moters perspektyvos: pagrindinis Astoldos personažas įkūnija niuansuotą perėjimą nuo stabmeldiškos sąmonės prie krikščionybės ir veikia kaip sektinas, dorovingas pavyzdys. Būtent Astoldai atsiveria Lietuvos istorijos vizija – su pakilimais ir nuopuoliais, visiškai nepavaldi vizijos regėtojai. Mostovskienė pasiūlo tuo metu gana naują ir netikėtą istorinio žvilgsnio perspektyvą – ragina atkreipti dėmesį į istorijoje veikiančią moterį ir taip romano siužetą pasitelkia feministinių idėjų sklaidai, moters padėties to meto visuomenėje svarstymui. Romano įžangoje išsakytos intencijos vien tik suteikti skaitytojams (ar, veikiau, skaitytojoms) pramogą gerokai pranokstamos, literatūra prisideda prie viešajame diskurse beprasidedančios diskusijos feministiniais klausimais, o pasitelkti argumentai (istorinių moterų gyvenimo pavyzdžiai) skatina gilintis į nacionalinę savo krašto istoriją.

Mostovskienė savo pirmajame romane išbandė žanro ribas – čia atsirado gotikinio pasakojimo elementų, nagrinėjami to meto moterų socialiniai klausimai. Kūrusi laikotarpiu, kai istorinio romano žanras dar tik formavosi, *Astoldoje* Mostovskienė pasitelkė gotikinio ir sentimentalizmo romano, šeimos sagos elementus. Nors romanas *Astolda* priskirtinas ikiskotiškajam istoriniam romanui, istorijos vaizdavimas jame turi ir gilesnę funkciją nei tik dekoratyvumo, todėl *Astoldos* negalėtume laikyti pseudoistoriniu romanu griežtąja prasme. Drąsą eksperimentuoti, ieškoti savitos istorinio romano formos Mostovskienei suteikė populiarios literatūros, skirtos pramogai ir saloniniam skaitymui, pavyzdys.

ŠALTINIAI

- Bernatowicz Feliks 1826. *Pojata córka Lezdejki albo Litwini w XIV wieku: romans historyczny w 4 t.*, Warszawa: A. Brzezina.
- Frankas Jozefas 2001. *Atsiminimai apie Vilnių*, vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Mintis.
- [Legouvė Gabriel-Marie] 1803. *Zalety kobiet*: poema Pana Legouvė, przekładania Józefa Kossakowskiego, [Warszawa]: Druk nr. 646 przy Nowolipiu.
- Niemcewicz Julian Ursyn 1824–1825. *Jan z Tęczyna. Powieść historyczna*, t. 1–3, Warszawa.
- [Radvilaitė-Mostovskienė Ona, Mostowska Anna Barbara Olimpia z Radziwiłłów] 1807. *Astolda, Xiężniczka z krwi Palemona, pierwszego Xiążęcia litewskiego, czyli nieszczęśliwe skutki namiętności. Powieść oryginalna z historii litewskiej*, przez Annę Olimpią z Xiążąt Radziwiłłów Hrabinią Mostowską, w Wilnie: Drukiem Józefa Zawadzkiego, Imperatorskiego Uniwersytetu Typografa, t. 1–2.
- Radvilaitė-Mostovskienė Ona 2016a. „Pilaitės vaiduoklis“, vertė Brigita Speičytė, in: *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831: Šviečiamasis klasicizmas. Preromantizmas*, t. 1, sudarytoja Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 649–661.
- Radvilaitė-Mostovskienė Ona 2016b. „Astolda, kunigaikštutė iš pirmojo Lietuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba Pragaištinga aistros baigtis“, vertė Brigita Speičytė, in: *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831: Šviečiamasis klasicizmas. Preromantizmas*, t. 1, sudarytoja Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 675–690.
- Strijkovskis Motiejus 2024. *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios Kronika*, iš lenkų, lotynų, rusėnų kalbų vertė ir parengė Eglė Patiejūnienė; bendradarbiaujant Kęstučiui Gudmantui ir kitiems, t. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Turkowski Tadeusz 1935. *Materjały do dziejów literatury i oświaty: z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie, z lat 1805–1865*, t. 1: *Czasy Uniwersytetu Wileńskiego po rozbiorach (do roku 1841)*, Wilno: Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie.
- Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė Sofija 2006. *Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje*, iš prancūzų kalbos vertė Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras.

LITERATŪRA

- Beresnevičius Gintaras 2003. *Palemono mazgas: Palemono legendos periferinis turinys*: Religinė istorinė studija, Vilnius: Lietuvos tūkstantmečio programos leidinys.
- Clery E. J. 2004. *Women's Gothic: From Clara Reeve to Mary Shelley*, Tavistock: Northcote House.
- Gebethner Jan 1918. *Poprzedniczka romantyzmu (Anna Mostowska)*, Kraków: Skład główny w księgarni G. Gebethnera i sp.
- Griškaitė Reda 2023. *Moteris ir istorija: Kamilės Narbutaitės patirtys*: monografija, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Jučas Mečislovas 2003. „Bychovco kronika“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 3 (*Beketeriai–Chakasai*), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kotlubajus Edvardas 1995. *Radvilos: Nesvyžiaus galerijos portretai*, iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Mintis.
- Łowczanin Agnieszka 2018. *A Dark Transfusion: The Polish Literary Response to Early English Gothic. Anna Mostowska Reads Ann Radcliffe*, Berlin: Peter Lang.

- Lukács Georg 1983. *The Historical Novel*, translated by Hannah and Stanley Mitchell, Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Mastianica Olga 2012. *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: LII leidykla.
- Petrauskas Rimvydas 2004. „Socialiniai ir istoriografiniai lietuvių kilmės iš romėnų teorijos aspektai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 17: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 270–285.
- Raila Eligijus 1997. „Palemono legenda: istoriografinės teksto ištakos“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 4, 130–134.
- Richter David H. 2016. „The Gothic Novel and the Lingering Appeal of Romance“, in: James Alan Downey, ed., *The Oxford Handbook of the Eighteenth-Century Novel*, Oxford: Oxford University Press, 472–488.
- Rowland Ann Wierda 2008. „Sentimental fiction“, in: Richard Maxwell, Katie Trumpener, *The Cambridge Companion to Fiction in the Romantic Period*, Cambridge: Cambridge University Press, 191–206.
- Śniegucka Agnieszka 2007. *Zjawy i ruiny społecznie użyteczne: o problematyce wartości w prozie Anny Mostowskiej*, Łódź: Tercja.
- Speičytė Brigita 2010. „Populiariosios prozos ir feministinės savimonės pradmenys Lietuvoje: Ona Radvilaitė Mostovska“, *Colloquia*, Nr. 25, 29–56.
- Speičytė Brigita 2016. „Vėlyvosios apšvietos literatūra Lietuvoje 1795–1831“, in: *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831: Šviečiamasis klasicizmas. Preromantizmas*, t. 1, sudarytoja Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 15–50.
- Stankowska Halina 1963. *Początki powieści historycznej w Polsce*, Opole: Opolskie Zakłady Graficzne.
- [Urbańska Monika] 2014. *Anna Mostowska: Powieści, listy*, wstęp i opracowanie edytorskie Monika Urbańska, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Viliūnas Giedrius 1992. *Lietuvių istorinis romanas*, Vilnius: Moksas.
- Wallace Diana 2005. *The Woman's Historical Novel: British Women Writers, 1900–2000*, New York: Palgrave Macmillan.